

НАПРЯМ 5. РОЗВИТОК СВІДОМОСТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ОНТОГЕНЕЗУ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-562-7-41>

Болтова О. М.,
*здобувач вищої освіти кафедри психології,
філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*
Науковий керівник: Костюченко О. В.,
доктор психологічних наук, професор
професор кафедри психології, філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У роботі розкрито теоретичні основи формування особистісної самоідентифікації підлітків, визначено її сутність, структуру, вікові, гендерні та соціально-психологічні чинники, а також проаналізовано роль шкільного середовища у розвитку і становленні ідентичності підлітків.

Ключові слова: самоідентифікація, підлітки, шкільне середовище, особистість, психолого-педагогічна підтримка.

Boltova O. Peculiarities of the Formation of Adolescents' Personal Self-Identification in the School Environment

Summary. The paper reveals the theoretical foundations of the formation of adolescents' personal self-identification, defines its essence, structure, and age, gender, and socio-psychological factors, and analyzes the role of the school environment in the development and establishment of adolescents' identity.

Key words: self-identification, adolescents, school environment, personality, psychological and pedagogical support.

Формування особистісної самоідентифікації підлітків є одним із ключових психологічних процесів, що визначає їхній розвиток у період переходу від дитинства до дорослості. Підлітковий вік, який охоплює

віковий діапазон від 12 до 18 років, характеризується інтенсивними фізіологічними, психологічними та соціальними змінами, що формують уявлення молодого людини про себе та своє місце в суспільстві. У сучасному світі, позначеному глобалізацією, цифровізацією та швидкими соціокультурними трансформаціями, цей процес набуває особливої складності. Підлітки стикаються з численними викликами, які впливають на їхнє самосприйняття: тиск соціальних мереж, де ідеалізовані образи краси та успіху провокують порівняння, що потребує системного психолого-педагогічного супроводу для інтеграції віри в процес формування ідентичності. Ці фактори роблять тему дослідження надзвичайно актуальною як для психологічної науки, так і для освітньої практики.

Гендерний аспект формування самоідентифікації підлітків є не менш важливим, оскільки суспільні очікування та стереотипи, пов'язані з гендером, впливають на те, як підлітки бачать себе та свою роль у світі. Як зазначає Т. В. Говорун та О. М. Кікінеджи, у багатьох культурах гендерні норми визначають поведінку, інтереси та соціальні ролі, які вважаються прийнятними для хлопців і дівчат [8]. Сучасні дослідження показують, що гендерна ідентичність у підлітковому віці може бути більш плинною, ніж вважалося раніше, оскільки підлітки активно досліджують свої гендерні ролі та можуть експериментувати з різними формами самовираження, що відображається у їхній поведінці, одязі чи соціальних взаємодіях [2; 4; 6].

Гендерні аспекти самоідентифікації тісно переплітаються із соціальними очікуваннями та індивідуальними особливостями. У підлітковому віці гендерна ідентичність може зазнавати змін через вплив однолітків, медіа та особистих переживань. Водночас сучасне суспільство дедалі більше підтримує гендерну рівність, що дозволяє підліткам вільніше досліджувати свої інтереси та формувати ідентичність, яка не обмежується традиційними рамками. Цей процес часто супроводжується пошуком балансу між індивідуальними бажаннями та суспільними нормами [5; 8]. Гендерна ідентичність у підлітковому віці також формується під впливом біологічних факторів, таких як гормональні зміни, які впливають на емоційний стан і поведінку. Ці зміни можуть посилювати чутливість підлітків до соціальних оцінок, особливо щодо їхньої зовнішності чи поведінки. Водночас сучасні тенденції до гендерної інклюзивності дозволяють підліткам більш вільно досліджувати свою ідентичність, включаючи нестандартні гендерні ролі чи самовираження. Це сприяє формуванню більш гнучкої ідентичності, яка враховує індивідуальні особливості та менш залежить від традиційних стереотипів [2; 6].

Соціальний аспект формування самоідентифікації пов'язаний із впливом найближчого оточення, зокрема сім'ї, друзів і школи. Як

зазначає І. Д. Бех, сім'я є першим соціальним інститутом, який формує уявлення підлітка про себе через батьківські очікування, цінності та стиль виховання [3]. Друзі також відіграють важливу роль, оскільки підлітки прагнуть бути частиною певної соціальної групи, що впливає на їхні інтереси, стиль і поведінку. Школа, як соціальний інститут, формує самоідентифікацію через академічні досягнення, взаємодію з учителями та однолітками, а також через можливість брати участь у позакласних заходах, таких як спортивні секції чи театральні гуртки [1; 5]. Соціальний контекст формування самоідентифікації включає не лише найближче оточення, а й ширші суспільні тенденції.

Теоретичні підходи до вивчення самоідентифікації ґрунтуються на різних психологічних парадигмах. Психосоціальний підхід Еріка Еріксона розглядає самоідентифікацію як центральний елемент підліткового періоду, коли людина переживає «кризу ідентичності». Як стверджує Еріксон, підлітки прагнуть знайти відповідь на питання «Хто я?», інтегруючи особисті переконання, соціальні ролі та культурні цінності [11]. Як зазначає Дж. Марсія, 15-річний підліток, який вирішує, чи слідувати сімейним традиціям у виборі професії, чи обрати власний шлях, переживає цю кризу, що впливає на його самосприйняття [12]. Успішне подолання кризи сприяє формуванню стійкої ідентичності, тоді як невдача може призвести до дифузії ідентичності [11].

Шкільне середовище є одним із основних соціальних контекстів, у якому підлітки формують свою особистісну самоідентифікацію. Як зазначає О. Я. Романишина, школа виступає не лише місцем здобуття знань, але й простором, де підлітки взаємодіють із учителями, однолітками та ширшим соціальним оточенням, що впливає на їхнє сприйняття себе [10]. У підлітковому віці, коли молодь активно шукає своє місце в суспільстві, школа створює умови для розвитку соціальних ролей, самосвідомості та уявлень про власні здібності. Важливим у контексті нашого дослідження є положення, що позитивний зворотний зв'язок у школі сприяє формуванню стійкої ідентичності, тоді як виклики можуть призводити до конфліктів [7]. Цінним у цьому контексті видається приклад, наведений В. В. Москаленко та Т. М. Зеленською, де підліток, який отримує похвалу за успіхи в навчанні, може почати ідентифікувати себе як «хорошого учня», що впливає на його самооцінку та мотивацію [9]. Водночас шкільне середовище може створювати виклики, такі як тиск з боку однолітків або академічні невдачі, які також формують ідентичність [7; 10].

Отже, формування особистісної самоідентифікації підлітків є складним і багатогранним процесом, який охоплює вікові, гендерні, соціальні, соціально-психологічні аспекти, теоретичні підходи до їх вивчення та роль шкільного середовища. Віковий аспект відіграє визначальну роль, оскільки підлітковий період (12–18 років)

характеризується фізіологічними, психологічними та когнітивними змінами, що сприяють розвитку самосвідомості. Пубертат, розвиток абстрактного мислення та рефлексія дозволяють підліткам аналізувати свої якості, порівнювати себе з іншими та формувати уявлення про власне «Я».

Список використаних джерел:

1. Александров Ю. В. Психологія розвитку: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 236 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ: Либідь, 2003. 344 с.
3. Бондаренко Т. В. Феномен ідентичності та індикатори її формування у дитячому віці. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Київ, 2010. Т. XII, ч. 1. С. 56–63.
4. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 340 с.
5. Ващинська І. І. Особливості постмодерних підходів до вивчення ідентичності. *Humanities & Social Sciences 2009 (HSS-2009): матеріали конф.* Львів, 2009. С. 242–243.
6. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
7. Гельбак А. М. Особливості психодіагностики комунікативних навичок підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2019. № 26 (50-2). С. 216–222.
8. Горбатих В. В. Індивідуальні особливості самоставлення старшого дошкільника в структурі життєвих орієнтацій: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. 235 с.
9. Немеш В. І. Емоційна трансформація підліткового віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 3. С. 93–99.
10. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. Київ: Україна–Віта, 1996. 130 с.
11. Higgins, E. T. Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 1987, 94(3), pp. 319–340. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.94.3.319>
12. Marcia, J. E. (2007). Theory and measure: The identity status interview. In M. Watzlawick & A. Born (Eds.), *Capturing identity: Quantitative and qualitative methods* (pp. 1–14). Lanham, MD: University Press of America.